

Justyna Franc-Dąbrowska, Joanna Bereźnicka

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Wydział Nauk Ekonomicznych
e-mails: justyna_franc_dabrowska@sggw.pl; joanna_bereznicka@sggw.pl

---

UFINANSOWIENIE GOSPODARKI A ZAKRES I SKALA ZADŁUŻENIA GOSPODARSTW ROLNICZYCH

FINANCIALIZATION OF THE ECONOMY VS. THE SCOPE AND SCALE OF AGRICULTURAL FARMS

DOI: 10.15611/pn.2018.533.07

JEL Classification: G23, D22, D24, Q12

Streszczenie: Ufinansowanie gospodarki nie dotyczy już tylko rynków finansowych. Poszukiwanie nowych zastosowań dla wolnych środków pieniężnych prowadzi do inwestowania w rolnictwie. Ufinansowanie rolnictwa przyjmuje trzy formy: inwestycji w ziemię rolną, wzrostu inwestycji w towary i surowce, w tym surowce rolne, oraz wzrostu poziomu zadłużenia gospodarstw rolniczych. Celem badań było ustalenie zmian poziomu zadłużenia w gospodarstwach rolniczych (z pola obserwacji FADN) w latach 2008-2015 oraz weryfikacja przypuszczenia, że proces ufinansowania gospodarki dotyczy również tej grupy podmiotów. Zwiększył się udział zadłużenia w produkcji wytworzonej w badanych gospodarstwach, szczególnie tych produkujących na większą skalę. Stwierdzono, że im silniejsze ekonomicznie gospodarstwo, tym większy udział długu w relacji do wielkości produkcji rolniczej. Stwierdzono, że zjawisko ufinansowania dotyczy także gospodarstwach rolniczych w Polsce.

Słowa kluczowe: ufinansowanie, finansjalizacja, gospodarstwo rolnicze, FADN, zadłużenie.

Abstract: The financing of the economy no longer applies only to financial markets. The search for new applications for free cash leads to investment in agriculture. The financing of agriculture takes three forms: investment in agricultural land, increase in investment in goods and raw materials, including agricultural raw materials, and – increase in the level of farm debt. The aim of the research was to determine changes in the level of indebtedness in farms (from the FADN field of observation) in 2008-2015 and to verify the assumption that the process of financing the economy also applies to this group of entities. The share of debt in production generated in the surveyed farms, especially those producing on a larger scale, increased. It was found that the more economically strong the farm, the greater the share of debt in relation to the volume of agricultural production. It was found that the phenomenon of financing also applies to agricultural holdings in Poland.

Keywords: financing, financialization, agricultural farm, FADN, indebtedness.

1. Wstęp

Zwiększająca się globalnie skala operacji finansowych w gospodarce jest faktem. Oznacza ona ufinansowanie gospodarki, zwane też finansjalizacją. Najczęściej zjawisko to bada się w odniesieniu do operacji w ujęciu makroekonomicznym, zwłaszcza z punktu widzenia operacji na rynkach finansowych. Szczególne znaczenie w ufinansowaniu gospodarki mają rynki kapitałowe oraz banki. Mając na uwadze masowy – w gospodarkach rozwiniętych i rozwijających się – dostęp do Internetu i operacji finansowych dokonywanych także przez przedsiębiorców czy osoby fizyczne, należy upatrywać wzrostu ich znaczenia w procesie finansjalizacji. Jednym z makroekonomicznych wyznaczników tego procesu jest udział zadłużenia w produkcie krajowym brutto. Co prawda w Polsce rolnictwo nie jest jednym z głównych wytwórców PKB, jednak zatrudnia ok 1,5 mln osób [<http://rynekpracy.org>], a przede wszystkim służy zaspokojeniu najbardziej podstawowych, żywieniowych potrzeb ludzi. Wydaje się zatem zasadne zweryfikowanie przypuszczenia, że wraz ze wzrostem ufinansowania gospodarki zwiększa się zakres ufinansowania przedsiębiorców rolnych (gospodarstw rolniczych). Wzrost finansjalizacji w rolnictwie należy rozumieć jako zwiększenie poziomu zadłużenia w wartości majątku gospodarstw rolniczych oraz wzrost udziału długu w wytworzonej produkcji rolniczej.

2. Ufinansowanie rolnictwa – wyniki studiów literatury

Ufinansowanie – jako stosunkowo nowe pojęcie rozpowszechnione przez Epsteina [Epstein 2005] – nie było dotychczas w rolnictwie szeroko badane. W ostatniej dekadzie obserwuje się jednak postrzeganie finansjalizacji także poprzez zainteresowanie graczy z rynków kapitałowych inwestowaniem wolnych środków pieniężnych w grunty rolne. Zjawisko to oceniane jest jako zwiększające swój zakres z racji postrzegania gruntów rolnych jako stabilnego i przynoszącego w długim czasie dodatnią stopę zwrotu miejsca kumulacji kapitału [Le Billon, Sommerville 2017, s. 215]. Podobne spostrzeżenia wynikają z badań dotyczących polskiego rolnictwa prowadzonych przez Franc-Dąbrowską, która stwierdziła, że ziemia rolnicza może być w procesie ufinansowania cennym dobrem, nabywanym celem ograniczenia ryzyka i zabezpieczenia przed zjawiskami inflacyjnymi [Franc-Dąbrowska 2017, s. 7-14], podobnie twierdzi także Ouma [2016, s. 83-85]. Ma to swoje odzwierciedlenie w wynikach badań Sikorskiej, z których wynika, że w latach 2000-2011 ceny ziemi rolnej wzrosły ponad czterokrotnie [Sikorska 2013, s. 11]. Clapp i Isakson ufinansowanie rolnictwa postrzegają szeroko, wskazując na zwiększoną rolę finansów w społeczeństwie oraz we wszystkich sektorach. Zwracają oni uwagę na trudności z tym związane, do których należą między innymi: zaostrzająca się, istniejąca już nierównowaga sił i bogactwa w sektorze żywnościowym, długoterminowe konsekwencje dla społeczeństwa i ekologicznej oraz ekonomicznej równowagi w zakresie żywności i rolnictwa. Akcentują także problem zdolności systemów żywności-

wych – w długim okresie – do zapewnienia środków do życia oraz bezpieczeństwa żywnościowego ludności. Finansjalizacja agrobiznesu prowadzi do zwiększenia korzyści finansowych (wzrostu bogactwa) dla inwestorów instytucjonalnych i dużych przedsiębiorstw, a ponoszenie kosztów przez większość rolników i konsumentów [Clapp, Isakson 2018, s. 437-460]. Czyżewski i Stępień, analizując wyniki negocjacji nad podziałem funduszy unijnych dla Polski i polskiego sektora rolnego w perspektywie 2014-2020, wyrażają zaniepokojenie związane z możliwością ograniczenia działań zwiększających konkurencyjność sektora rolnego, takich jak modernizacja gospodarstw rolnych, rozwój przedsiębiorczości, rozbudowa infrastruktury [Czyżewski, Stępień 2014, s. 42]. Z badań Gołębiewskiej wynika, że udział kapitałów własnych w gospodarstwach rolniczych zmniejszył się wraz ze wzrostem powiązań z otoczeniem, a także malał w kolejnych latach. Szybsze tempo zmian występowało w grupie gospodarstw o najsilniejszych kontaktach z otoczeniem [Gołębiewska 2010, s. 245]. Jest to istotne z tego powodu, że jak dowodzą Drejerska i Chrzanowska, rolnictwo, leśnictwo i rybołówstwo nadal stanowią bardzo ważną część rynku pracy. Sytuacja jest jednak zróżnicowana w poszczególnych podregionach Polski [Drejerska, Chrzanowska 2017, s. 28-36].

Inne podejście do finansjalizacji w rolnictwie to postrzeganie ufinansowania poprzez udział inwestorów finansowych w całkowitym wolumenie obrotów surowcowymi kontraktami *futures* [Just 2017a, s. 90]. Just stwierdza, że od początku XXI wieku zaobserwowano wzrost zainteresowania inwestycjami w towary i surowce, w tym surowce rolne. Z przedstawionych przez autorkę wyników badań wynika, że od 2005 r. do 2015 r. wolumen obrotu kontraktami *futures* i opcjami na surowce rolne wzrósł ponad dwudziestokrotnie [Just 2017b, s. 207]. Podobne spostrzeżenia wynikają z badań Zawojskiej, która stwierdziła, że uzupełnienie portfela inwestycyjnego o pozycje oparte na surowcach umożliwia znaczne ograniczenie ryzyka inwestycyjnego [Zawojska 2011, s. 179]. Z kolei Kata wskazuje na proces ufinansowania gospodarki rolnej, poziom i strukturę zadłużenia indywidualnych gospodarstw rolnych, a także mechanizm wpływu polityki monetarnej i fiskalnej na poziom tego zadłużenia. Z jego badań wynika, że od roku 1996 do 2009 nastąpił wzrost zadłużenia indywidualnych gospodarstw rolnych z 3,98 mln do 19,42 mln zł, a jednocześnie zwiększył się udział zadłużenia ogółem w produkcji globalnej z 8,8 do 27,4%, zaś udział zadłużenia ogółem w produkcji towarowej z 17,4 do 39,8% [Kata 2011, s. 76]. Już te historyczne dane wskazują na postępujący proces ufinansowania w rolnictwie. Zbierając zatem omówione wyniki badań, uznaje się, że proces finansjalizacji w rolnictwie (a szerzej w agrobiznesie czy gospodarce rolno-żywnościowej) może przyjmować m.in. trzy formy: inwestycji w ziemię rolną, wzrostu inwestycji w towary i surowce, w tym surowce rolne, a schodząc do poziomu pojedynczego gospodarstwa rolniczego – wzrostu poziomu zadłużenia (a tym samym włączenia się w bankowy obrót środkami pieniężnymi przeznaczonymi na inwestycje w rolnictwie).

W opracowaniu szczegółowej analizie poddano trzecią formę przejawu finansjalizacji w rolnictwie: wzrost poziomu zadłużenia w indywidualnych gospodarstwach rolniczych, pozostających w polu obserwacji FADN. Jak ważna jest analiza i ocena zmian poziomu i struktury zadłużenia w tej grupie podmiotów, świadczą wyniki badań Bereznickiej, która stwierdziła, że gospodarstwa bardziej zadłużone zrealizowały wydatki inwestycyjne, które wpłynęły negatywnie na wielkość środków pieniężnych przekazywanych do gospodarstwa domowego [Bereznicka 2016, s. 240-247]. Można zatem uznać, że z tej perspektywy gospodarstwa rolnicze były nadmierne wyposażone w majątek obciążony finansowaniem kredytem albo nie zdyskontowały jeszcze inwestycji w postaci zwiększonych dodatnich przepływów pieniężnych, które powinny być skutkiem inwestycji w kolejnych okresach. Istotę znaczenia wewnętrznych źródeł finansowania przedsiębiorstw rolniczych potwierdziła badaniami Mądra-Sawicka, która stwierdziła, że w badanych podmiotach struktura kapitału była determinowana poziomem finansowania wewnętrznego. Grupy przedsiębiorstw o najniższym i najwyższym poziomie finansowania wewnętrznego istotnie różniły się między sobą (za kryterium przyjmując strukturę kapitału, rentowność operacyjną i rentowność kapitału własnego) [Mądra-Sawicka 2015, s. 87-98], podobne spostrzeżenia poczynił Pawlonka [2016].

3. Metodyka badań

Celem badań było ustalenie poziomu zmian zadłużenia w gospodarstwach rolniczych pozostających w polu obserwacji FADN w latach 2008-2015 oraz weryfikacja przypuszczenia, że proces ufinansowania gospodarki dotyczy również tej grupy podmiotów, co miałoby się przejawiać wzrostem udziału długu w finansowaniu działalności oraz udziału długu w wytworzonej produkcji tych gospodarstw.

Poddano zatem weryfikacji hipotezę badawczą: ufinansowanie sektora rolnego przejawia się we wzroście zadłużenia gospodarstw rolniczych.

Badania przeprowadzono na grupie gospodarstw rodzinnych, które w okresie 2008-2015 uczestniczyły w gromadzeniu danych na potrzeby FADN (*Farm Accountancy Data Network*), czyli systemu umożliwiającego porównywanie danych opisujących rolnictwo z krajów należących do Unii Europejskiej. Badana grupa obejmowała powtarzające się jednostki badawcze, był to zatem panel zbilansowany. Zgromadzone dane pochodzą od ponad 3900 gospodarstw, które nieprzerwanie pozostawały w polu obserwacji FADN. Do zbadania poziomu ufinansowania w rolnictwie posłużono się klasycznymi wskaźnikami zadłużenia ogólnego (*WZo*) oraz zadłużenia kapitału własnego (*WZKw*). Ponadto jako wyznacznik finansjalizacji gospodarstw rolniczych posłużył wskaźnik ufinansowania produkcji (*WUP*). Ogólna konstrukcja wskaźników przedstawia się następująco:

$$WZo = \frac{SE490 + SE495}{SE441 + SE465}$$

$$WZK_w = \frac{SE490 + SE495}{SE501},$$

$$WUP = \frac{SE490 + SE495}{SE131},$$

gdzie: *SE490* – wartość zadłużenia długoterminowego,
SE495 – wartość zadłużenia krótkoterminowego,
SE441 – wartość aktywów trwałych,
SE465 – wartość aktywów obrotowych,
SE131 – wartość produkcji ogółem gospodarstwa.

Ze względu na duże zróżnicowanie badanych gospodarstw wskaźnik ufinansowania produkcji analizowano z uwzględnieniem podziału gospodarstw według wielkości ekonomicznej mierzonej do 2009 r. wielkością nadwyżki standardowej ESU, a od 2010 r. – sumą standardowej produkcji wszystkich działalności rolniczych prowadzonych w gospodarstwie i wyrażonej w euro. Zgodnie z tymi kryteriami klasyfikacyjnymi wydzielonych zostało 6 kategorii gospodarstw: bardzo małe (2-8 tys. euro), małe (8-25 tys.), średnio małe (25-50 tys.), średnio duże (50-100 tys.), duże (100-500 tys.) i bardzo duże (pow. 500 tys.). Ponieważ w kolejnych latach wartość wygoszpodarowanej przez gospodarstwa produkcji podlegała zmianom, w kolejnych latach liczebność podmiotów w grupach ulegała zmianie (następowały ich przesunięcia między grupami wraz ze zmianami poziomu produkcji). Warto zaznaczyć, że w grupie gospodarstw bardzo dużych od 2010 r. znalazło się od 8 do 11 gospodarstw, co uniemożliwia publikację wyników dla tych gospodarstw (minimalna wymagana liczba gospodarstw w grupie wynosi 15)¹.

W opracowaniu posłużono się także analizą opisową, porównawczą oraz metodą indukcyjną. W celu prezentacji badanych gospodarstw rolniczych w tab. 1 zestawiono dane liczbowe opisujące badaną zbiorowość.

Zauważono, że występowało bardzo duże zróżnicowanie badanych gospodarstw w zakresie wszystkich charakterystyk. Dowodzą tego znaczące rozpiętości między wartościami minimalnymi i maksymalnymi. Na uwagę zasługuje bardzo wyraźny (ponad 2-krotny) wzrost wartości majątku trwałego w 2009 roku. Przyczyną wystąpienia takiej sytuacji była zmiana zasad wyceny ziemi (według cen rynkowych). Do 2009 roku cena ziemi była ustalana według przeliczeniowych stawek wartości 1 decytony (dt) żyta. W kolejnych latach nie obserwowano tak gwałtownych zmian wartości analizowanych charakterystyk, chociaż zarówno wartość majątku trwałego i obrotowego ulegała zwiększeniu (odpowiednio o 21% w porównaniu do 2009 r. oraz o 46% dla 2008 = 100%). Wzrost wartości aktywów trwałych był konsekwencją wzmożonej działalności inwestycyjnej rolników, którzy w ten sposób chcieli wykorzystać środki z funduszy europejskich skierowanych do rolnictwa na cele moder-

¹ Stąd w tabeli 3 w ostatnim wierszu od 2010 r. pojawiła się informacja o braku danych (b.d.).

Tabela 1. Statystyki opisowe wybranych charakterystyk gospodarstw rodzinnych w okresie 2008-2015

Wyszczególnienie	Rok							
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Powierzchnia gospodarstw [ha UR/gospodarstwo]								
<i>N</i> ważnych	3915	3915	3915	3915	3915	3915	3915	3915
Średnia	33,3	34	35	35	36	36	37	37
Minimum	0	0	0	0	0	0	0	0
Maksimum	699	699	732	722	697	674	670	665
Odch. std.	41,2	42	43	44	44	44	45	45
Wartość majątku trwałego [tys. zł/gospodarstwo]								
Średnia	492,1	976,1	996,6	1 041,7	1 086,6	1 136,4	1 182,4	1 190,3
Minimum	11,1	27,3	25058	28,8	29,5	23,5	110,2	4,0
Maksimum	6 891,9	23 382,6	24 373,5	24 425,2	25 801,2	26 067,2	25 503,0	24 798,0
Odch. std.	488,3	1 030,6	1 069,8	1 128,4	1 199,2	1 293,4	1 359,5	1 386,5
Wartość majątku obrotowego [tys. zł/gospodarstwo]								
Średnia	108,9	113,0	126,3	149,7	163,2	164,8	160,2	158,8
Minimum	0	0	0	0	0	0	0	0
Maksimum	2 805,7	3 249,9	3 130,7	3 714,4	4 005,1	3 650,4	4 861,7	5 431,3
Odch. std.	142,1	145,1	162,4	190,3	208,4	206,7	211,3	210,7
Wartość zadłużenia długoterminowego [tys. zł/gospodarstwo]								
Średnia	61,5	63,7	65,8	70,5	81,3	92,4	95,4	97,7
Minimum	0	0	0	0	0	0	0	0
Maksimum	2 144,4	3 379,7	3 232,0	4 116,2	6 059,0	5 516,0	6 067,5	6 124,5
Odch. std.	152,7	166,2	178,1	200,8	239,8	284,8	300,3	319,7
Wartość zadłużenia krótkoterminowego [tys. zł/gospodarstwo]								
Średnia	20,9	22,5	22,1	23,2	24,6	25,9	27,8	28,5
Minimum	0	0	0	0	0	0	0	0
Maksimum	1 609,6	1 439,9	1 882,5	1 470,2	1 210,2	2 225,7	1 634,3	1 594,7
Odch. std.	55,4	55,4	58,3	60,0	60,9	72,9	78,8	84,5

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych FADN [https://fadn.pl/wp-content/uploads/2013/05/klasy_wielkosc_ekonomicznej1.pdf].

nizacyjne i rozwojowe. Niejednokrotnie powodowało to konieczność zadłużania się (por. tab. 1). W badanym okresie nastąpił wzrost wartości zadłużenia długoterminowego średnio o 46%, ale wielkości maksymalne w tym czasie uległy zwiększeniu niemal 3-krotnie. W przypadku zadłużenia krótkoterminowego nie było widocznych tak wyraźnych zmian, chociaż wartość tego rodzaju długu wzrosła w przeliczeniu na gospodarstwo o około 8 tys. zł, czyli o 40%. Zaprezentowane liczby potwierdzają zwiększone zainteresowanie rolników korzystaniem z zewnętrznych źródeł finansowania, a jednocześnie potwierdzają większą ilość środków pieniężnych skierowanych z banków do rolnictwa.

4. Dyskusja

Nominalna wartość długu w badanym okresie wzrastała, ale do celów porównawczych najczęściej wykorzystuje się wskaźniki zadłużenia ogólnego oraz zadłużenia kapitału własnego. Odpowiednie dane zestawiono w tab. 2.

Tabela 2. Wskaźniki zadłużenia ogólnego oraz zadłużenia kapitału własnego

Wyszczególnienie	Rok							
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Wskaźnik ogólnego zadłużenia [%]								
<i>N</i> ważnych	3915	3915	3915	3915	3915	3915	3915	3915
Średnia	9,3	5,4	5,2	5,1	5,3	5,4	5,3	5,2
Minimum	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Maksimum	234,0	85,5	82,5	82,6	95,0	100,6	93,6	105,3
Odch. std.	13,4	8,1	8,1	8,2	8,8	9,2	9,2	9,4
Wskaźnik zadłużenia kapitału własnego [krotność]								
Średnia	0,2	0,07	0,07	0,07	0,08	0,03	0,07	0,06
Minimum	-3,07	0,00	0,00	0,00	0,00	156,49	0,00	-19,73
Maksimum	374,15	5,88	4,73	4,75	18,92	7,18	14,56	4,92
Odch. std.	6,01	0,16	0,15	0,18	0,39	2,51	0,29	0,36

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych FADN [https://fadn.pl/wp-content/uploads/2013/05/klasa_wielkosci_ekonomicznej1.pdf].

W badanej zbiorowości średnio co 20 polski złoty odzwierciedlający wartość majątku pochodził z zewnętrznych źródeł, co oznacza, że rolnicy wykorzystywali do finansowania głównie kapitał własny – potwierdzają to badania Felczaka [2015], Gałęckiej i Pyry [2016]. Oznaczać to może, że polscy rolnicy są „twardo osadzeni w realnej gospodarce”, ale jednocześnie nie do końca wykorzystują możliwości zwiększenia potencjału i szans rozwojowych poprzez korzystanie z długoterminowych zewnętrznych źródeł finansowania (por. np. [Grzegorzewska 2013; Grzelak 2005]). Należy jednak zauważyć, że podobnie jak w przypadku wyposażenia w kapitał (majątek) występowały bardzo duże rozpiętości między poziomem minimalnym (brakiem długu) a maksymalnym. W badanej zbiorowości znalazły się takie podmioty, które niemal w całości finansowały swoje gospodarstwa z kapitałów obcych, a nawet kwota zadłużenia była dwukrotnie wyższa od wartości aktywów. W przypadku zadłużenia kapitału własnego średnie wielkości były znacznie poniżej wartości uznawanej za bezpieczną granicę: 0,5. Biorąc pod uwagę wielkości skrajne, należy zauważyć, że badana grupa gospodarstw rolniczych wykazywała bardzo duże różnicowanie od minimalnych wielkości poniżej zera (wartości ujemne) do bardzo wysokich.

Interesujące wydają się wskaźniki zadłużenia kapitału własnego wskazujące na ujemną wartość kapitału własnego. Taka sytuacja wystąpiła w 2008 r., 2013 r. i 2015 r., przy czym największy poziom tego wskaźnika wystąpił w 2013 r., było to spowodowane bardzo niewielką wartością (ujemną) kapitału własnego, a dosyć wysokim poziomem zadłużenia. Prawdopodobną przyczyną takiej sytuacji mogło być nadmierne inwestowanie z wykorzystaniem kapitału obcego przy pogarszającej się koniunkturze na produkty rolnicze (brak dochodu) i pożyczanie krótkoterminowych kredytów dla spłacenia bieżących płatności. Taka sytuacja jest prawdopodobnie główną przyczyną wzrostu zadłużenia części gospodarstw rolniczych, a zatem zjawiska ufinansowania w rolnictwie.

Wielkość wskaźników zadłużenia nie do końca pozwala na pokazanie udziału działalności finansowej w działalności operacyjnej, z tego względu w tab. 3 zestawiono dane dotyczące relacji zadłużenia i wielkości produkcji rolniczej.

Tabela 3. Wskaźnik ufinansowania produkcji w grupach gospodarstw według wielkości ekonomicznej [%]

Grupy gospodarstw	Dane w latach							
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ogółem (średnio)	34	38	31	28	28	31	31	33
Bardzo małe	7	11	12	10	13	5	4	5
Małe	17	18	22	19	20	16	16	15
Średnio małe	31	36	38	34	34	33	31	33
Średnio duże	43	48	46	41	39	45	47	49
Duże	50	54	47	45	43	56	57	68
Bardzo duże	56	53	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych FADN [https://fadn.pl/wp-content/uploads/2013/05/klasy_wielkosci_ekonomicznej1.pdf].

Średni udział zadłużenia do wartości produkcji oscylował w okolicach 30%, przy czym w roku 2009 r. nastąpił nieznaczny jego wzrost, a w latach 2011 i 2012 zaobserwowano zmniejszenie udziału zadłużenia. Przyczyną tego stanu była niekorzystna zmiana cen na oferowane produkty rolnicze w 2012 r. (por. [Dudek 2014]). Stwierdzono, że w wyodrębnionych grupach gospodarstw wystąpiła pewna prawidłowość, polegająca na wzroście udziału zadłużenia do wartości produkcji w gospodarstwach średnio dużych, dużych począwszy od 2013 r. (prawdopodobnie podobne zależności wystąpiły w grupie bardzo dużych gospodarstw – nie ma jednak możliwości ich zbadania w związku z ograniczeniami podanymi w metodyce badań). W grupie gospodarstw dużych nastąpił największy przyrost (o 12 p.p.) długu w relacji do wartości produkcji. Fakt ten może wskazywać na to, że rolnicy prowadzący silniejsze ekonomicznie gospodarstwa w szybszym tempie zwiększali zobowiązania aniżeli następował przyrost wartości produkcji. Oczywiście nie można stwierdzić, że źródłem dochodów była działalność finansowa, a jedynie, że rolnicy mający lepsze zaplecze produkcyjne wykazywali coraz większe zainteresowanie korzystaniem

z zewnętrznych źródeł finansowania (głównie w celu realizacji przedsięwzięć inwestycyjnych). Podobnie zachowywali się rolnicy prowadzący gospodarstwa klasyfikowane jako średnio duże, ale nie były to tak bardzo wyraźne zmiany (wzrost o 2 p.p. w kolejnych latach).

W pozostałych grupach tak wyraźne i jednokierunkowe zmiany nie wystąpiły, ale na uwagę zasługuje grupa gospodarstw bardzo małych, w których do 2012 r. zadłużenie stanowiło 10-13% wartości produkcji, a od 2013 r. relacja ta zmniejszyła się dwukrotnie. Prawdopodobnie rolnicy ci nie inwestowali i w mniejszym stopniu korzystali z kredytów na realizację działalności inwestycyjnej, a głównym źródłem kapitału obcego był kredyt na bieżącą działalność. Te gospodarstwa mogą wchodzić w fazę schyłkową z racji małej skali działalności i/lub braku następcy.

5. Podsumowanie

Postępująca finansjalizacja będzie w kolejnych latach zwiększała tempo i zasięg rozwoju. Bez wątplenia w ramach inwestycji wolnych środków pieniężnych będą poszukiwane nowe zastosowania (poza rynkami finansowymi), a jednym z takich obszarów jest rolnictwo, i to zarówno ziemia rolna, surowce i produkty rolne, jak i pojedyncze gospodarstwa rolnicze, zadłużające się na potrzeby prowadzenia działalności i realizacji inwestycji. Mimo zachowawczego podejścia wielu rolników zaobserwowano większy udział zadłużenia w produkcji wytworzonej w badanych gospodarstwach rolniczych, szczególnie tych większych, produkujących na większą skalę.

Wartość nominalna zadłużenia w badanym okresie zwiększała się, chociaż wyraźny trend wzrostowy dotyczył głównie zadłużenia długoterminowego. W przypadku zadłużenia krótkoterminowego wystąpiły pewne wahania jego poziomu. Pomimo wzrostu wskaźnika wartości zadłużenia na gospodarstwo wskaźnik zadłużenia ogólnego pozostał na stabilnym, dość niewielkim poziomie, a średnie zadłużenie kapitału własnego osiągało minimalne wartości. Badana zbiorowość była jednak bardzo zróżnicowana pod względem zaprezentowanych wskaźników. Występowała bardzo duża rozpiętość między wielkościami minimalnymi a maksymalnymi. Z kolei można zaobserwować wyraźną tendencję w zakresie ufinansowania produkcji w grupach gospodarstw. Zaobserwowano zależność, że im silniejsze ekonomicznie gospodarstwo, tym większy udział długu w relacji do wielkości produkcji rolniczej. Można zatem stwierdzić, że zjawisko ufinansowania ma także swoje miejsce w gospodarstwach rolniczych w Polsce.

Literatura

- Bereźnicka J., 2016, *Financial leverage and rate of growth in a family-owned small business (based on Polish family-owned farms)*, Economic Science for Rural Development, no. 43, s. 240-247.
- Clapp J., Isakson S.R., 2018, *Risky returns: The implications of financialization in the food system*, Development and Change, no. 49(2), s. 437-460.

- Czyżewski A., Stępień S., 2014, *Fundusze unijne dla Polski i polskiego sektora rolnego w perspektywie 2014-2020*, Polityki Europejskie, Finanse i Marketing, nr 11(60), s. 34-45.
- Drejserska N., Chrzanowska M., 2017, *Sectoral employment diversification in rural areas across Polish subregions*, Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich 2017, t. 104, nr 4, s. 28-36.
- Dudek A., 2014, *Koniunktura w polskim rolnictwie na tle sytuacji ogólnogospodarczej w latach 1996-2012*, Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich, tom 101, zeszyt 2, s. 7-20.
- Epstein G.A., 2005, *Introduction: Financialization and the World Economy*, [w:] *Financialization and the World Economy*, red. Epstein G.A., Edward Elgar Publishing.
- Fairbairn M., 2015, *Foreignization, Financialization and Land Grab Regulation*, Journal of Agrarian Change, vol. 15, no. 4, s. 581-591.
- Felczak T., 2015, *Źródła finansowania działalności gospodarstw rolniczych w opinii zarządzających*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia, nr 2 (74), s. 83-91.
- Franc-Dąbrowska J., 2013, *Regional diversification of financial situation of agricultural enterprises in Poland*, Earth Bioresources and Life Quality, vol. 4, s. 1-15.
- Franc-Dąbrowska J., 2017, *Financialization of economy, taking into account agribusiness*, Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich, vol. 104, iss. 4, s. 7-14.
- Galecka A., Pyra M., 2016, *Zadłużenie gospodarstw rolniczych w Polsce latach 2010-2013*, ZN Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, tom XVIII, zeszyt 2, s. 89-94.
- Gołębiewska B., 2010, *Struktura majątkowa i finansowanie działalności w gospodarstwach rolniczych o zróżnicowanych powiązaniach z otoczeniem*, Zeszyty Naukowe SGGW Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej nr 81, s. 241-250.
- Grzegorzewska E., 2013, *Zadłużenie przedsiębiorstw rolnych w Polsce w obliczu globalnego kryzysu gospodarczego*, Polityki Europejskie, Finanse i Marketing, nr 10 (59), s. 268-276.
- Grzelak A., 2005, *Finansowanie zewnętrzne gospodarstw rolnych*, Wieś i Rolnictwo, nr 4 (129), s. 116-123. https://fadn.pl/wp-content/uploads/2013/05/klasy_wielkosci_ekonomicznej1.pdf (dostęp: 13.05.2018). <http://rynekpracy.org> (dostęp: 11.05.2018).
- Just M., 2017a, *Przenoszenie ryzyka ekstremalnego między rynkami kontraktów futures na surowce rolne*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Ekonomia, 48 nr 2, s. 89-110.
- Just M., 2017b, *Wartość zagrożona w warunkach ufinansowania rynków surowców rolnych*, Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia, nr 2/2017 (86), s. 207-220.
- Kata R., 2011, *Wpływ polityki fiskalnej i monetarnej na zadłużenie gospodarstw rolnych w Polsce*, Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G, t. 98, z. 3, s. 73-83.
- Le Billon P., Sommerville M., 2017, *Landing capital and assembling 'investable land' in the extractive and agricultural sectors*, Geoforum, 82, s. 212-224.
- Mądra-Sawicka M., 2015, *Znaczenie wewnętrznych źródeł finansowania w kształtowaniu struktury kapitału przedsiębiorstw rolniczych*, Zarządzanie Finansami i Rachunkowość, 3(4), s. 87-98.
- Ouma S., 2016, *From financialization to operations of capital: Historicizing and disentangling the finance-farmland-nexus*, Geoforum, 72 (2016), s. 82-93.
- Pawlonka T.A., 2016, *Weryfikacja zależności wynikających z wybranych teorii struktury kapitału na przykładzie przedsiębiorstw branży mięsnej w Polsce*, Warszawa, Wydawnictwo Wieś Jutra.
- Sikorska A., 2013, *Obrót ziemią a przemiany agrarne w indywidualnym rolnictwie*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 1, s. 8-21.
- Zawojska A., 2011, *Czy spekulacje finansowe wpływają na międzynarodowe ceny towarów rolno-żywnościowych?*, Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego, t. 11(26), s. 177-192.